

мр Маријана Ж. Млађеновић*

Предавач

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

ТРИ КОНСТАНТИНОВА ГРАДА

Апстракт: Посебно место у животу цара Константина, како можемо претпоставити, на основу наративних и документарних извора, заузимала су три града Наис, Никомедија и Константинополис. Сваки од њих имао је свој развојни пут, којем је допринео и цар Константин. Овим радом покушали смо да покажемо како би *patria* могла бити и место остварења животних тежњи једног цара.

Кључне речи: *Константин I; Наис; Никомедија, Константинополис; паганизам; хришћанство; ubi bene, ibi patria...*

Крајем фебруара у Наису (д. Ниш) 272. или 273. године родио се будући цар Римског царства Гај Флавије Валерије Константин.¹ Отац му је био Флавије Валерије Констанције² а мајка Хелена³. Константинов отац био је родом из околине Наиса⁴, а мајка из малог места Дрепан (д. Јалова), у близини Никомедије (д. Измит)⁵. Стога, Константина су очево и мајчино порекло, као и његов животни пут, везали за градове Наис и Никомедију. Наис је од насеља Илира, Трачана и Келта⁶ стекао

* marimla52@gmail.com

¹ Origo, I 2; Уп. Malalas, p. 324, 10; Aur. Vict. Caes. XLI, 16; Epit. de Caes; Euseb. Vit. Const. I 8; Socr. Hist. eccl. 1, 40; Eutr. X 8, 2. Уп. T. D. Barnes, The New Empire of Diocletian and Constantine, Cambridge Massachusetts and London 1982, 39 и даље; Н. А. Pohlsander, The Emperor Constantine, New York 2004, 14; С. Ферјанчић, Константин (306-337), Београд 2013, 15; Чарлс Метсон Одал, Константин и хришћанско царство, Београд 2013, 21.

² Origo I 2; T. D. Barnes, 1982, 36 - 37; Ч. М. Одал 2013, 21 – 22, 54; С. Ферјанчић 2013, 49.

³ Origo II 2; Zos. Hist. Nova II 8.

⁴ П. Петровић, Ниш у античко доба - Niš in Ancient Times, Ниш 1999², 38.

⁵ Socr. Hist. eccl. I . 17; Philostorgius, Hist. Eccl II. 12.

⁶ П. Петровић 1999², 48, 117, 127, 129 – 130; F. Papazoglu, Srednjobalkanska pletena i predrimsko doba, Beograd 2007, 167 – 202; И. В. Љубомировић, Ниш и Пошишавље у III и IV веку н. е, Ниш 2017, 19 – 20, 31 – 32.

статус римског муниципијума, највероватније у време Марка Аурелија⁷ или Клаудија II⁸. Положај Наиса и његове околине био је, пре свега, од стратешког значаја за Римљане.⁹ Путевима који су пресекали град¹⁰ одвијао се транспорт трупа, њима су се превозили пољопривредни и занатски производи, руда, метал¹¹. Све ово чинило је да Наис у другој половини II века и нарочито у првим деценијама III века буде значајан војни, економски и политички центар.¹²

Како каже анонимни биограф Константина Великог, Константин је у родном Наису васпитаван и у њему је стекао скромно образовање¹³, да би га затим, у доби од 21 године¹⁴, одвели као таоца у Малу Азију, у Никомедију, код Диоклецијана и Галерија, под чијом командом је храбро ратовао¹⁵.

Никомедија, битинијска метропола¹⁶, у време Константиновог доласка, била је Диоклецијанова престоница. Географски положај Никомедије био је од великог значаја за Римљане.¹⁷ Диоклецијанову Никомедију, са око 100.000 становника¹⁸ (са селима која су улазила у градску територију, богатим мермером и дрветом)¹⁹ Константин је затекао у пуном сјају са богатом инфраструктуром попут других градова у Царству²⁰, а по лепоти грађевина готово у равни са Римом²¹. О значају Никомедије иде у прилог чињеница да је у Диоклецијаново време у граду отворена једна од три оружарнице (*armorum fabrica*) Мале Азије.²²

⁷ *IMS IV*, n° 10; *IMS IV*, n° 18; *IMS*, n° 27 (<http://inscriptions.packhum.org/text/174858?bookid=205&location=1641>) (преузето: 13. 6. 2022); П. Петровић 1999², 33; И. В. Љубомировић 2017, 23 – 24.

⁸ П. Петровић 1999², 33.

⁹ *Исто.* 95.

¹⁰ П. Петровић 1999², 95 – 97; И. В. Љубомировић 2017, 46, 50 – 53.

¹¹ И. В. Љубомировић 2017, 46 – 47, 53, 80, 82.

¹² П. Петровић 1999², 34.

¹³ *Orig.* II 2, 11 – 13, али: Euseb. *Vita Const.* 198 nap. 19. 2.

¹⁴ S. Doležal, *The Reign of Constantine, 306 – 337: Continuity and Change in the Late Roman Empire*, University of South Bohemia Press 2020, 236.

¹⁵ *Orig.* II 2, 13 – 15; S. Doležal 2020, 236 – 237.

¹⁶ *Chron. Pasch.* (за 328. годину); W. Ruge, *RE sv. Nikomedeion*, 492.

¹⁷ Plin. *HN.* X 37; Lib. II, 61. 7-10; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the Third Century after Christ I-II*, Princeton 1950, 305; Ч. М. Одал 2013, 58.

¹⁸ T. Aksoy 2015, 228.

¹⁹ H. Güney, *The Resources and Economy of Roman Nicomedia* (a thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Classics), University of Exeter 2012, 97.

²⁰ Lactant. *De mort. pers.* VII 7 – 10, 17; XII 3 Исто, LXI 8; Euseb. *Hist. eccl.* VII 6, 6; Lib. LXI 10, 17; Amm. Marc. XXII 9, 4; С. Мичел, *Историја позног Римског царства 284-641: Преображај античког света*, Београд 2007, 89.

²¹ Lib. LXI 5, 7; Aurel. Vict. *Caes.* XXXIX 45, nap. 34; Amm. Marc. XXII 9, 3.

²² Lactant. *De mort. pers.* VII 9; A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971², 834 (nap. 26).

Никомедија је била и културно средиште. Како би омогућио боље познавање и ширу употребу латинског језика, Диоклецијан је позвао Лактанција, ретора из Северне Африке, да предаје латинско беседништво и граматичара Флавија.²³ Долазак Лактанција и Флавија био је један од царевих доприноса романизацији овог дела Царства.²⁴ Будући у Диоклецијановој свити, Константин је постао Лактанцијев ученик у философији и реторици, те је слушао предавања кад год би цар зимовао у Никомедији.²⁵ Због тога су Константинови боравци у Никомедији имали важног удела у његовом образовању. И не само то. У Диоклецијановој служби налазио се велик број хришћана.²⁶ Међу хришћанима на двору, био је Константинов учитељ, Лактанције. Тада се већ створила чврста веза између учитеља и ученика.²⁷ Стога, није необично да је Константин, иако још увек паганин,²⁸ био против прогона хришћана²⁹ (за доношење „крволочних указа“ источних царева сматрао је одговорним Аполоново пророчиште)³⁰ који су започети у Никомедији 303. године и трајали до 305. године.³¹

Убрзо после ових догађаја Диоклецијан се са Максимијаном повукао са власти.³² Константину, ипак, на његово изненађење,³³ али и изненађење многих,³⁴ није додељено ниједно од звања тетрарха, упркос способностима које је поседовао.³⁵ Разочаран, Константин је напустио Никомедију и Азију³⁶ те отишао у Британију код оца.³⁷

Константинов одлазак из Никомедије, ипак, није представљао и коначан раскид са Никомедијом. Диоклецијанова абдикација није донела очекивани

²³ Jer. *De vir. ill.* LXXX.

²⁴ Ч. М. Одал 2013, 64 - 67.

²⁵ Euseb. *Vita Const.* I 19. 2; S. Doležal 2020, 177.

²⁶ Euseb. *Hist. eccl.* IX 9, 1. Ch. Marek, P. Frei, 2016, 461; S. Doležal 2020, 212.

²⁷ *Lactant. De mort. pers.* XVIII *et pass*; Ч. М. Одал 2013, 12, 97.

²⁸ Euseb. *Vit. Const.* II. 49; Ч. М. Одал 2013, 98.

²⁹ Euseb. *Vit. Const.* II. 58; Euseb. *Hist. eccl.* VIII 2. 4. *Lactant. De mort. pers.* XII 6, 12 – 15; Chron. Pasch. (за годину 303; Ч. М. Одал 2013, 71 – 72, 90 – 98; S. Mitchell 2016, 461; S. Doležal, 2020, 212, 214; *Lactant. De mort. pers.* XII 2-5; S. Doležal 2020, 204.

³⁰ Euseb. *Vit. Const.* II 50; *Lactant. De mort. pers.* 10. 12-13. Ч. М. Одал 2013, 89, в. нап. 20.

³¹ С. Ферјанчић 2013, 21.

³² *Lactant. De mort. pers.* 19; Euseb. *Hist. eccl.* VIII. 13. 11; *Origo I.* 1 и 3. 5; *Aur. Vict. Caes.* 40; *Oros. VII* 25. 14 -16.

³³ Aurel. *Vict. Caesar.* XL 2; Zos. *Hist. Nova* II. 8.

³⁴ *Lactant. De mort. pers.* XIX 3 – 5.

³⁵ Euseb., *Vit. Const.* I. 19 – 20; Ч. М. Одал 2013, 127.

³⁶ С. Ферјанчић 2013, 156.

³⁷ Euseb. *Vit. Const.* 1999, 198 нап. 20, 1-2; *Aur. Vict. Caesar.* XL 2 – 3; S. Doležal 2020, 9;

мир, и кроз Никомедију су прошли потенцијални претенденти на престо, док их Константин није савладао и био проглашен за августа и, коначно, римског цара крајем 306. или у првој половини 307. године.³⁸

Тек након победе над Лицинијем (324) Никомедија је постала Константинова престоница у којој је боравио од 324. до 330. године.³⁹ Од тада у ковницама Никомедије ковала се серија златних новчића (*solidi*) и медаљона на чијим је аверсима цар био приказан са дијадемом како гледа у небеса у молитвеном ставу својственом раним хришћанима. Тај мотив коришћен је у свим ковницама области кроз које би Константин прошао, све до краја његове владавине 337. године, те тако у Константинополису и Никомедији.⁴⁰

Константин је наставио Диоклецијанову грађевинску делатност у Никомедији. Од 324. године, међутим, појављују се у Никомедији грађевине које одражавају промењени однос према хришћанству у односу на време под Диоклецијаном. Године 327. Константин је дао да се у никомедијском заливу обнови Дрепан, родно место цареве мајке. По њеном имену Дрепан је преименован у Хеленополис.⁴¹ Новоподигнуте грађевине у Никомедији истовремено су биле у складу са уметничким али и хришћанским расположењем,⁴² а током изградње обновљена је и саборна црква уништена током Диоклецијанових прогона.⁴³

Упркос активностима које је спровео у Никомедији 324. године, као што се показало, Константин је трагао за новим градом у којем би могао спровести своје замисли о томе како треба изгледати престоница која би одражавала његове тежње.

У сукобу са Лицинијем који се повукао у Визант, убрзо након битке код Хадријанопоља, Константин је уочио одличан стратешки положај Византа, градића на Босфору, старе хеленске колоније.⁴⁴ На месту Византа, Константин је положио темеље за нову престоницу *Нови Рим*⁴⁵ – Константинополис (Константинов град)⁴⁶ у знак победе над Лицинијем, 8. новембра 324. године, а нова престоница свечано је посвећена 11. маја 330. године⁴⁷. Константин је ушао у град са извесном инфраструктуром. У њему су се налазиле две

³⁸ С. Ферјанчић 2013, 28-31 в. нап. 84.

³⁹ S. Doležal 2020, 360, 368 нар. 124.

⁴⁰ Euseb. *Vit. Const* IV 15; ковница у Никомедији (328-329) - GLORIA CONSTANTINIAUG, у: Bruun, RIC, том VII, стр. 624, 151.

⁴¹ Euseb. *Vit. Const.*, 295 нап. III 46. 2- 47. 3; *Chron. Pasch.* (за годину 327).

⁴² Euseb. *Vit. Const.* III 47, 50.

⁴³ Euseb. *Vit. Const.*, 299 нап. III 50.

⁴⁴ С. Ферјанчућ 2013, 156-157; Ч. М. Одал 2013, 323.

⁴⁵ *Soz. Hist. eccl.* II 3.

⁴⁶ *Origo* 6, 30; Euseb. *Vit. Const.* III, 48; *Eutr.* X; *Socr. Hist. eccl.* I, 16.

⁴⁷ С. Ферјанчић 2013, 156, 158.

луке, театри, базилика на форуму, улице са колонадама, храм посвећен Артемиди, Афродити и Аполону, бедеми, незавршене Зеуксипове терме и хиподром. Од тренутка када је започео изградњу Византа Константин је често одсуствовао из Никомедије и одлазио у Визант како би надгледао радове. Територија старог града проширена је четири пута.⁴⁸ Изграђен је хиподром који је био повезан са царском палатом и украшен уметничким делима.⁴⁹ Још једна новина био је нови форум, изузетне величине. На форуму су се налазили Константинова статуа израђена у бронзи, паладијум који је донесен из Рима, статуа царево мајке. Од улаза у палату до форума водила су два портика украшена мермерним статуама. У близини форума је саграђена базилика, а испред ње били су подигнути високи стубови и статуе; цар је основао неке институције, као што је сенат.⁵⁰ Завршена је изградња терми које је започео Диоклецијан.⁵¹ Константин је пожелео да нова престоница буде у истој равни са старим Римом⁵² или, можда, као такмац Никомедији, Диоклецијановој престоници,⁵³ коју је превазилазила по лепоти, као Антиохију и Трир.⁵⁴ Драгоцености су узимане из паганских храмова и светилишта како би се град улепшао,⁵⁵ али и олакшала реализација грађевинских подухвата.⁵⁶

Уз паганске храмове и грађевине подигнуте у Диоклецијаново време, у Константинополису, на новоподигнутим грађевинама, могли су се видети хришћански симболи: представе Доброг пастира, Данила са лавовима, приказ Христовог страдања.⁵⁷ Кованице издаване око 326. године у Константинополису дају нам умањен приказ слике која се налазила изнад улаза у царску палату,⁵⁸ а на слици је био приказан цар како хришћанским лабарумом пробада великог змаја чија глава пада у амбис.⁵⁹ У граду су укинута пагански обичаји као што су гладијаторске борбе и жртвоприношење паганским боговима.⁶⁰ Аутор *Expositio totius mundi et gentium* сматрао је да укидање ових обичаја представља недостатак Константинополиса,⁶¹ док

⁴⁸ S. Doležal 2020, 360 nap. 86, 86.

⁴⁹ Euseb. *Vit. Const.* IV 22. в. коментар IV 17 – 22.

⁵⁰ Soc. *Hist. eccl.* 1, 16; S. Doležal 2020, 361 nap. 92 – 94.

⁵¹ *Chron. Pasch.* (за 328. годину).

⁵² *Origo* 6, 30; *Eutr.* X. 8.

⁵³ S. Doležal 2020, 362.

⁵⁴ С. Мичел 2007, 417.

⁵⁵ Euseb. *Vita Const.* III 54.

⁵⁶ С. Ферјанчић 2013, 148.

⁵⁷ Euseb. *Vit. Const.* III. 48 – 49 и IV. 58 – 60 ; Socr. *Hist. eccl.* I 16; Sozom. *Hist. eccl.* II 3.

⁵⁸ С. Bruun, *RIC*, том VII, p. 572, 19; R. MacMullen, *Constantine* 2014, 135 .

⁵⁹ Euseb. *Vit. Const.* III. 3;

⁶⁰ *Cod. Theod.* XV 12. 1.

⁶¹ *Expositio totius mundi et gentium* L 8 – 10.

по Евсевију из Цезареје, Константин је град очистио од сваке идолатрије и посветио га „Богу мученика“.⁶² Поједини савремени историографи сматрају да је Константин нерадо толерисао паганске култове⁶³ ако није показао неутралан став према паганима последњих тринаест година своје владавине остављајући у Константинополису њихове грађевине, не угрожавајући њихова веровања,⁶⁴ при том посвећен хришћанству⁶⁵ (још једном потврђено освештањем цркве Свете Ирине и градњом цркве Свете Софије)⁶⁶.

Никомедија, која је оснивањем Константинополиса изгубила статус престонице и даље је била од значаја, све док су односи са Истоком били толико важни за Царство.⁶⁷ Одржала је статус културног и образовног средишта. Управо је, можда, ово разлог што је Аријево учење добило важну подршку источних римских епископа, а Евсевије, присталица аријанства, проглашен за епископа Никомедије.⁶⁸ Од тада последњу деценију своје владавине Константин је провео покушавајући да помири два различита верске струје, од којих ће једна баш из Никомедије ширити Аријеве идеје, као и подстицати нетрпељивост према католичанским епископима.⁶⁹

Диоклецијанове (284 – 305) реформе, Лицинијево, не увек стално присуство од 308. до 324. године, као и Константин оставили су траг на успон градског живота у Наису крајем III и у IV веку. Изградњу у Наису започели су Диоклецијан (284 – 305)⁷⁰ и, можда, Лициније (308 – 324),⁷¹ а њихову грађевинску делатност у граду наставио је Константин и допринео процвату града.⁷²

Константинов родни град био је под Лицинијевом управом све до 317. године, када га је Константин победио. Пре Лицинијевог пораза, у његову част, у Наису су израђене сребрне посуде са натписом: „*Licini Auguste semper vincas*“. „Лициније Августе да увек побеђујеш“. Натпис на посудама имао је, очигледно, пропагандну поруку, а, можда, указивао на не баш близак однос између Константина и његовог родног града.⁷³ Осим тога, током најжешћих борби између Константина и Лицинија, Константин је био у

⁶² Euseb. Vit. Const. III 48; Ч. М. Одал 2013, 323; Т. D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Cambridge and Massachusetts and London 1981, 53 и 222.

⁶³ Ч. М. Одал 2013, 261 нап. 42.

⁶⁴ С. Ферјанчић 2013, 148.

⁶⁵ S. Doležal 2020, 364.

⁶⁶ Исто. 362 нап. 98.

⁶⁷ А.Н.М. Jones 1971², 166.

⁶⁸ С. Мичел 2007, 383.

⁶⁹ Ч. М. Одал, 360.

⁷⁰ И. В. Љубомировић 2017, 82 – 83.

⁷¹ Исто. 25.

⁷² П. Петровић 1999², 37; Милоје Васић, Гордана Милошевић, Надежда Гавриловић Вигас, Весна Црноглавац, *Константинова вила и Медијани*, Ниш 2016, 5.

⁷³ П. Петровић 1999. 37.

Сердици, а Лициније у Наису.⁷⁴ Пре сукоба ова два владара, у Наису је израђена двојна херма приликом Лицинијевог проласка кроз град (8. март 315. године) када су њих двојица прославили *decenalia*. Херма је, можда, била потврда узајамне сарадње између Константина и Лицинија (313-316). На херми су се доцније појавила оштећења која су могла бити одраз нарушених односа између Лицинија и Константина (*damnatio memoriae*),⁷⁵ будући да Константинов анонимни биограф помиње да је Лициније, незадовољан Константиновом политиком, наредио да се у Емони униште Константинове статуе.⁷⁶

Посуде са Лицинијевим натписом никад нису подељене као царска *donativa* јер је након пораза 317. године Лициније напустио Наис.⁷⁷ Тада је град припао Константину па одатле и прстен израђен од злата лошијег квалитета настао у време сукоба између Константина и Лицинија.⁷⁸ Сребрни тањир, фибуле,⁷⁹ као и други официјелни предмети били су резултат рада царских официна у Наису⁸⁰ у првим деценијама IV века. Неке од тих израђевина показивали су извршност примерака и конкурентности официна у Наису официнама из других центара као Тријер, Келн.⁸¹

О Константиновим краћим и дужим боравцима у родном граду сведоче скулптуре са царевим ликом,⁸² као и више царских едиката објављених у Теодосијевом Кодексу.⁸³ По овом кодексу владар је дуже боравио у Наису већ приликом своје прве посете, 319. године, од 25. јула све до октобра,⁸⁴ те између 27. фебруара и 11. априла 321. године.⁸⁵ Наредних година 324,⁸⁶ 326,⁸⁷ 327.⁸⁸ године цар је само пролазио кроз родни град.⁸⁹ Царево присуство у Наису потврђено је 13. маја 329. године.⁹⁰ Након краћег одсуства од неколико дана, због посебног разлога Константин се вратио у Наис. Подизање монументалне бронзане статуе у Наису могао је бити тај нарочит разлог, јер Константинова глава са дијадемом са розетама носи одлике његових

⁷⁴ П. Петровић 1999², 38.

⁷⁵ И. В. Љубомировић 2017, 83.

⁷⁶ *Origo* V 14 – 15.

⁷⁷ И. В. Љубомировић 2017, 71, 83.

⁷⁸ И. В. Љубомировић 2017, 76 – 77. нап. 299.

⁷⁹ *Исто.* 75 нап. 290, 291.

⁸⁰ П. Петровић 1993, 77.

⁸¹ И. В. Љубомировић 2017, 71 – 75.

⁸² *Исто.* 82.

⁸³ *Исто.* 84.

⁸⁴ *Cod. Theod.* II 10, 1 и 2; И. В. Љубомировић 2017, 84.

⁸⁵ И. В. Љубомировић 2017, 84-85.

⁸⁶ *Cod. Theod.* VI 22, 1; *Исто.* XIII, 5, 4.

⁸⁷ *Cod. Theod.* II 10, 4; *Исто.* IX 24, 1.

⁸⁸ *Cod. Theod.* III 32, 2; 10, 1, 5; *Исто.* XI 3, 2;

⁸⁹ И. В. Љубомировић 2017, 84 – 85.

⁹⁰ *Cod. Theod.* XI, 27, 1. И. В. Љубомировић 2017, 86.

портрета с краја 20-их година IV века⁹¹ и она се још налазила на новцу који се ковао од 327. до почетка 336. године.⁹²

Дужи боравак Константина у Наису могао је бити у периоду између 25. августа 334. године и марта 335. године.⁹³ Том приликом цар се бавио распоредом сарматских досељеника на римској територији и претпоставља се да током јула и августа није отишао даље од подунавских градова.⁹⁴ Иако је Константин у кратким временским периодима прелазео велика растојања између својих одредишта, цареви боравци у родном граду нису дуго трајали,⁹⁵ али су оставили значајан траг.

У Константиново доба Наис је заузимао отприлике 20 хектара са 2000 до 3000 становника и тиме је спадао у ред античких градова средње величине. Грађевине у најужем делу града потичу из Константинове владавине. Попут осталих римских градова, Наис је поседовао форум где су се налазиле *curia*, базилика, храм посвећен врховном богу Јупитеру, изложене статуе царева и других достојанственика.⁹⁶ Због свог стратешког и војног значаја, град је могао имати на својој територији, војну јединицу (*pseudocomitatenses*), која је била смештена у утврђењу, на левој обали Нишаве, уз градску капију.⁹⁷ Присуство војске оправдавало је постојање војне циглане (*fabrica*),⁹⁸ док су локалне радионице снабдевале војску опремом и оружјем.⁹⁹

Наис је био град који је цар Константин величанствено украсио, како каже Константинов анонимни биограф,¹⁰⁰ а по речима Стефана Византинца (Наис), осим што је био место царевог рођења, био је његова *кџизма*.¹⁰¹ Већ постојећој градској инфраструктури која је, можда, настала у Диоклецијаново и Лицинијево време,¹⁰² Константин је додао нове грађевине¹⁰³ или постојеће проширио. За себе и своју пратњу цар је подигао вилу у Медијани,¹⁰⁴ што је представљало једну од фаза у изградњи овог објекта. Вила је обухватала више просторних целина.¹⁰⁵ Према садржајима које је нудила, требало

⁹¹ П. Петровић 1999², 163-164.

⁹² И. В. Љубомировић 2017, 85 – 87. В. напомену 335.

⁹³ Исто. 85.

⁹⁴ S. Doležal 2020, 378.

⁹⁵ И. Љубомировић 2017, нап. 72.

⁹⁶ П. Петровић 1993, 63, 66.

⁹⁷ И. Љубомировић 2017, 63.

⁹⁸ *Not. Dign. [occ.][or.]* XI 36 – 39.

⁹⁹ П. Петровић 1994, 20 – 21.

¹⁰⁰ *Orig.* II 2.

¹⁰¹ Steph. Vyz. s. v. Ναῖσος...

¹⁰² П. Петровић 1999², 37 – 39; И. В. Љубомировић 2017, 27, 83.

¹⁰³ *Origo* II 2. Ч. М. Одал 2013, 315.

¹⁰⁴ П. Петровић 1994, 54; П. Петровић 1999², 27-28; И. В. Љубомировић 2017, 133 – 134.

¹⁰⁵ Милоје Васић, Гордана Милошевић, Надежда Гавриловић Витас, Весна Црноглавац, *Константинова вила у Медијани*, Ниш (2016), 8.

је да служи као место за одмор приликом дугих царевих путовања или током похода. Слични комплекси подизали су се, у исте сврхе, у овом делу Царства,¹⁰⁶ али и другим провинцијским градовима, којима се наследила пракса ранијих римских царева. Вилом у Медијани, осим што се указало на нови архитектонски правац, показала се и Константинова владалачка моћ кроз грађевинску делатност.¹⁰⁷ У централном делу резиденцијалног комплекса налазиле су се просторије за становање и просторије за различите намене (*cubiculae*): војне бараке, привредне и економске зграде, терме, просторије за вежбање, а све оне биле су украшене скулптурама, фрескама и мозаицима. О вили која је била у царском власништву старао се провинцијски управник који ју је користио као своју резиденцију и истовремено је уступао царевима када су то прилике налагале.¹⁰⁸

Уз вилу у Медијани никло је насеље које је свој процват доживело крајем III и почетком IV века.¹⁰⁹ У насељу Медијана постојале су радионице у којима су израђиване водоводне цеви од олова, што сведочи о рудним богатствима Наиса и његове околине,¹¹⁰ али и постојању водовода којим је допремана вода за потребе становника насеља и виле у Медијани.¹¹¹ Кружна кула у Медијани упућује на претпоставку о постојању логора који је био подигнут у Диоклецијаново време,¹¹² као и да је у њему био стационаран аугустијански одред Батава, у време неког од Константинових честих боравака у Наису (између 316. и 321. године), о чему би посведочио жртвеник посвећен „Војничком Јупитеру“. Жртвеник је посветио Аурелије Ампелије, трибун војног одреда Батава.¹¹³

Духовни живот становника Наиса био је врло сложен. Све до Константина у Наису, као и другим провинцијским градовима Римског царства, поштован је култ цара, као и римских божанстава. Осим капитолском тројству, поштовање се указивало божанствима домаћег становништва, као и култовима, које су неговали војници пристигли из Египта, Мале Азије, Месопотамије, трговци, путујуће занатлије.¹¹⁴ Хришћанство као нова религија крајем III и почетком IV века у Наису није нашло потврду страдања раних хришћана, за разлику од Сирмија, Сингидунума. И после Никејског сабора (325), упркос осуде аријанства на подручју Илирика, и даље су

¹⁰⁶ П. Петровић, *Медијана: резиденција римских царева*, Београд – Ниш 1994, 18 и G. M. Samardžić, „On the Roman Villas on the south of province of Dalmatia“, *Зборник радова Филозофског факултета* XLVI (3), Косовска Митровица (2016), 3-10

¹⁰⁷ М. Васић и др. 2016, 7 – 8.

¹⁰⁸ И. В. Љубомировић 2017, 144.

¹⁰⁹ П. Петровић 1994, 54.

¹¹⁰ П. Петровић 1993, 59.

¹¹¹ И. В. Љубомировић 2017, 147 – 149.

¹¹² Исто.

¹¹³ П. Петровић 1993, 62 – 63; И. В. Љубомировић 2017, 61.

¹¹⁴ П. Петровић 1999, 147 – 156.

трајали сукоби присталица католичанске цркве и Аријевих присталица и њихових епископа.¹¹⁵ Због недовољно пронађеног археолошког материјала, као најрелевантнијег извора, немогуће је утврдити веровања становника Наиса у Константиново време, будући да остаци у гробницама сведоче о даље укореењеним веровањима и схватањима касноантичких становника Наиса¹¹⁶ и царевог толерантног односа према њима.

Иако је Константин у младости напустио Наис, град је као место његовог рођења, много година касније за цара Јулијана, који је вратио паганску веру и обичаје, само боравак у Константиновом родном граду имао симболички значај.¹¹⁷

Ни Константинови синови нису сасвим напустили Наис, након очеве смрти.¹¹⁸ Наис је богат град,¹¹⁹ а о њему као таквом говори и Амијан Марцелин. Овај историограф износи да је и за цара Јулијана, који је вратио паганску веру и обичаје, симболички значај имало присуство у Константиновом родном граду¹²⁰. Све то сведочи о томе колико је Константин допринео значају Наиса, да и после цареве смрти његова постојбина није изгубила на вредности.

Наис је и пре Константиновог рођења, као и у његово време, али и након његове смрти, представљао значајан град. У њему је будући владар Римског царства провео детињство и стекао основно образовање. Стицајем околности, младост је провео у Никомедији, чија је прошлост али и данашњица изузетна. Из околине Никомедије потекла је Константинова мајка. У Никомедији се Константин више упознао са хришћанством и његовим учењем које му је одредило животни пут. Никомедија је привремено била његово седиште као владара, али, као и за Наис, осим државничких везивале су га за овај град и породичне везе. Диоклецијанов град, ипак, била је Никомедија, у којој је он радо боравио, а његова верска политика била је у супротности са Константиновом. Због тога је Константину била потребна нова престоница, којом би превазишао Никомедију. На месту древног градића Византа он је подигао нови, већи град, и преименовао га у Константинополис. Константинов град је постао нова престоница, Константинова творевина, чијом је изградњом, делом, показао нови верски правац којим је Царство кренуло.

Овоземаљско путовање цар Константин је завршио у вили у Ахирони, предграђу Никомедије, приликом припрема за експедицију против Персијанаца. Након крштења у Ахирони убрзо се упокојио,¹²¹ 22. маја

¹¹⁵ П. Петровић 1999, 101.

¹¹⁶ И. В. Љубомировић 2017, 106 – 108.

¹¹⁷ *Amm. Marcel. XXI*, 10, 5; Исто: *XXVI*, 5, 1.

¹¹⁸ П. Петровић 1999, 39.

¹¹⁹ *Expositio totius mundi et gentium* A 57.

¹²⁰ *Amm. Marc. XXI* 10, 5

¹²¹ *Origo* 6, 35; *Socr. Hist. eccl.* I 39.

337. године.¹²² По царевој жељи, његови земни остаци пренети су у Константинополис.¹²³

Ubi bene, ibi patria... јесте потврда да и у случају оних који владају, упркос коренима и везаности за одређена места одакле потичу родитељи, уколико поштују свој лични избор, у одредници места које би било *patria* управо је оно место где се осећају сигурним, које носи одлике њихове личности и тежњи. Ако бисмо усвојили ово становиште, цар Константин се између Наиса, Никомедије и Константинополиса одлучио да је његова *patria* Константинополис. Иако су Наис и Никомедија имали значајану улогу у развоју његове личности, као што је он допринео развоју Наиса и Никомедије, у овом случају, Константинополис је највише одговарао његовим стремљењима и био његов животни избор.

Попис извора:

- Amm. Marc.* *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt* II, rec. V. Gardthausen, Lipsiae 1875.
Амијан Марцелин, *Историја*, (превод, предговор, објашњења Милена Аур. Vict. Caes. Милин), Нови Сад 1998.
- Aur. Vict. Caes.* *Liber de Caesaribus of Sextus Aurelius Victor* (Translated with an introduction and commentary by H. W. Bird), Liverpool 199
- Bruun* *The Roman Imperial Coinage* (ed. C. H. V. Sutherland, M.A., D.Litt., F.S. A. and R. A. G. Carson) Constantin and Licinius A. d. 313 – 337 by Patrick M. Bruun, London 1966. PH.D.
- Epit. De Caes.* *Incerti auctoris: Epitome de Caesaribus: Libellus de vita et moribus imperatorum breviatus ex libris sexti Aurelii Victoris a Caesare usque ad Theodosium* [http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0320-0390,_Aurelius_Victor._Sextus,_Epitome_de_Caesaribus,_LT.pdf]
- Chron. Pasch.* *Chronicon Paschale (284 – 628 AD)* (Translated with introduction and notes by Michael Whitby and Mary Whitby), Liverpool University Press 2007².
- Cod. Theod.* *Codex Theodosianus* [<https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Constitutiones/CTh15.html#5>]
- CIL III* *Corpus inscriptionum Latinarum*. Vol. 3, Parts 1-2, ed. Theodor Mommsen, *Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum,*

¹²² Euseb. *Vit. Const.* IV 56 – 57 в. коментар на ово поглавље.

¹²³ *Origo* 35, 14; *Aur. Vict., Caes* 41. 16; *Socr. Hist. Eccl.* I 40.

- Illyrici Latinae*. 2 vols. Berlin 1873. Vol. 3, Supplement, Parts [1], 1-2 & 2, ed. Theodor Mommsen, Otto Hirschfeld, Alfred von Domaszewski, *Inscriptionum Orientis et Illyricilatarum supplementum*. 4 vols. Berlin 1889-1902.
- Descriptio tot. mun. Descriptio totius mundi et gentium* (ed. Müllerus v. 2), Parisiis 1861.
- Euseb. Hist. eccl.* *Eusebius' History: Complete and Unabridged (New Update Edition) (Translated by C. F. Cruse), Massachusetts 1998.*
- Euseb. Vit. Const.* *Euseb: Life of Constantine (Introduction, translation and commentary by Averil Cameron and Stuart G. Hall) Oxford 1999.*
- Eutr.* *The Breviarium ab Urbe Condita of Eutropius: The Righte Honourable Secretary of State for General Petitions* (translation with an introduction and commentary by H. W. Bird), Liverpool 2011.
- Exp.* *Expositio totius mundi et gentium* (introduction, texte, critique, traduction, notes et commentaire par Jean Rougé Paris 1966.
- Jer. De vir. ill.* *Hieronymus, De viris inlustribus liber. Accedit Gennadii Catalogus virorum inlustrium (rec. G. HERDINGIUS), Leipzig 1879.*
- IMS IV* Petar Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure. Vol. 4 Naissus – Remesiana – Horreum Margi*, Belgrade 1979. (<http://inscriptions.packhum.org/text/174858?bookid=205&location=1641>)
- Lactant. Demort. pers.* *Laktanz, De mortibus persecutorum – Die Todesarten der Verfolger (Übers. A. Städele), Turnhout 2003;*
- O смрти прогонитеља (превод Миlena Милин) Београд 2011.*
- Lib.* *Libanius, Selected Orations, Volume II (trans. A. F. Norman), Loeb Classical Library, London 1977*
- Malalas* *Ioannis Malalae Chronographia, ed. L. Dindorfius, Bonnae 1831.*
- Not. Dign. [occ.][or.]* *Notitia dignitatum in partibus occidentis / orientis; Notitia dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum* (ed. Otto Seck), Bercolini apud Weidmannos 1876.
- Origo* *Origo Constantini Imperatoris, Excerpta Valesiana, ed. J. Moreau, Lipsiae 1961.*
- Philostorgius. Hist. Eccl.* *Philostorgius: Church History* (Transl. Philip R. Amidon, S. J), Atlanta 2007.
- Plin. HN II* *Pliny, Natural History II* (trans. H. Rackham), Cambridge MA London 1989.

- Plin. *Ep.* *Letters. Panegyricus I–II* (trans. B. Radice), Cambridge MA–London 2004.⁵
- Socr. *Hist. eccl.* *Sokrates Scholastyk Historia Kościoła* (transl. and comm. Stefan Jozef Kazikowski), Warszawa 1986.
- Sozom. *Hist. eccl.* *Hermiasz Sozomen Historia Kościoła* (Z języka greckiego przełożył Stefan Kazikowski; Wstępem opatrzył Zygmunt Zielinski) Warszawa 1989.
- Steph. Byz.* *Stephani Byzanti: Ethnicorum quae supersunt* (ex recensione Augusti Meinekii) Tomus prior, Berolini 1849.
- Zos. *Hist. Nova* *Zosimus: New History* (trans. and comm. Ronald T. Ridley), Sidney 2006.

Литература:

- Aksoy A, Nikomedeia (İzmit) Suyollari, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi / The Journal of Institute of Black Sea Studies*, 2015 (1/ 1), 187-239.
- Barnes T. D, *Constantine and Eusebius*, Cambridge Massachusetts and London, 1981.
- Barnes T. D, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge Massachusetts and London 1982.
- Васић М, Милошевић Г, Гавриловић Витас Н, Црноглавац В, *Константинова вила и Медијани*, Ниш, 2016.
- Güney H, *The Resources and Economy of Roman Nicomedia* (a thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Classics), University of Exeter, 2012.
- Doležal S, *The Reign of Constantine, 306 – 337: Continuity and Change in the Late Roman Empire*, University of South Bohemia Press, 2020.
- Jones A. H. M, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 19712.
- Љубомировић И. В, *Ниш и Понишавље у III и IV веку н. е.*, Ниш, 2017.
- Љубомировић И. В, „Античко културно наслеђе Ниша“, *Лесковачки зборник LIX*, Лесковац 2019.
- MacMullen R, *Constantine*, Routledge, 2014.
- Magie D, *Roman Rule in Asia Minor to the Third Century after Christ I-II*, Princeton, 1950.
- Marek Ch, Pontus et Bithynia: *Die Römischen Provinzen im Norden Kleinasien*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2003.
- Marek Ch, Peter Frei, *In the Land of a Thousand Gods: A History of Asia Minor in the Ancient World* (translated by Steven Rendall), Princeton and Oxford, 2016.
- Mitchell S, *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule; II: The Rise of the Church*, Oxford, 1993 -1995.

Мичел С, *Историја позног Римског царства 284-641: Преображај античког света* (Превео с енглеског Урош Миливојевић), Београд, 2007.

Одал Ч. М, *Константин и хришћанско царство*, Београд, 2013.

Раразоглу Ф, *Srednjobalkanska plemena и predrimsko doba*, Београд 2007.

Петровић П, „Naissus – задужбина цара Константина у: *Римски царски градови и палате у Србији* (ед. Д. Срејовић), Галерија САНУ књ. 73, Београд, 1993, 57 – 81.

Петровић П, *Медијана: резиденција римских царева*, Београд – Ниш, 1994.

Петровић П, *Ниш у античко доба (Niš in Ancient Times)* (Приредио: Александар Јовановић), Ниш, 1992.

Pohlsander H. A, *The Emperor Constantine*, New York, 2004.

Ruge W, Von Pauly, A. F., Wissowa G., *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893-1980.

Samardžić G. M, „On the Roman Villas on the south of province of Dalmatia“, *Зборник радова Филозофског факултета XLVI* (3), Косовска Митровица, 2016.

Ферјанчић С, *Константин (306-337)*, Београд, 2013.

Summary

Marijana Mladenović

THREE CITIES OF CONSTANTINE

Nis (Naissus), Nicomedia (Nicomedeia) and Byzantium (Byzantium) or the later Constantinople (Constantinopolis) are connected not so much by centuries of Roman rule over them, by the fact that they were independent important urban centers in the Empire, but, as we can assume, on the basis of narrative and documentary sources, at the same time, had a special place in the life of one of the most important figures and rulers of the Roman Empire, the emperor who put the new religion, Christianity, on the same level with other religions in the Empire, Emperor Constantine (306-337). At important moments in his life, the emperor always returned to these cities. With this work, we tried to contribute to the study of the cities of the Roman provinces during the reign of Emperor Constantine. In his time, the Roman Empire was faced with various trials, however, Emperor Constantine remained attached to Nis, Nicomedia and Constantinople, thereby confirming that both emperors and ordinary people are attached to certain places as the cornerstones of their existence.